

Дорош

Олекса Стороженко

Після шведської пожоги, тоді, як протурили запорожців з Чортомлика у Туреччину, аж в Алейки, [\[27\]](#) був військовим осавулом оцей самий Дорош, що розказую. Багато дечого доводилось мені про його чути ще в Січі, і розказували, що він збіса був завзятий і дуже письменний і знав по-турецькій і по-татарській і був за товмача. Як же кошовий Мелашевич вивів запорожців із Туреччини [\[28\]](#) і знов осадив кош на наших вольностях біля річки Підпольної, то Дорош розміряв окопи і розкати, бо знав і кріпості будувать. Скінчивши своє діло, недовго він заставався в коші, дуже вже старий був, і, подякувавши за хліб-сіль, помандрував собі у степи, щоб де-небудь сісти зимовиком і завести пасіку, бо дуже кохався у бджолі. Шукав старий собі місця, шукав та й сюди зайшов на Малу Тернівку; якось йому подобався наш лиман; та нащо й шукать луччого захистка: кругом – вода, а посередині – острів, не треба й обгороджуваться; от він тутечки й осадивсь. Тоді, як старий сюди прийшов, у лимані тільки й росли де-не-де осички, терни та лоза; а він вже понасаджував скрізь дерев'я, нащепив груш і яблунь, неначе ліс який розвів. Так тутечки у його велика пасіка була – може, колодок з двісті, коли не більш. За медом було приїздили купці з Харкова, з Білгорода. Дорош тими грошима, що за мед добував, ніколи не користувався, а віддавав їх бідним людям на будову, що приходили у степи селиться зимовиками, або однесе на церков до ігумена Самарсько-Миколаївського монастиря.

Ті козаки, що сиділи тутечки зимовиками і знали Дороша, от як розказували мені про його життя у лимані. Жив він на тім острові неначе який пустельник: з власних рук годував диких кіз, сагайдаків, журавлі ходили за ним слідком, як собаки, під його хатою плодились бабаки. Ходив він, як чернець, у високій шапці, у чорній хламиді і підперізувався ремінним поясом. З себе був дуже високий, а борода, біла, як молоко, доходила аж до колін. Такий, розказували, був з його дідуган, що хто б його не вздрів, то самі в'язи хиляться, щоб йому вклонитись. Тоді тільки й було зимовиків, що на річці Самарі, де теперечки Кочережки, та біля нас, де Василівка, у Бродчині і там ще – у Водяній. То було по великих празниках; народ приходив до Дороша, неначе до церкви, тоді тутечки не було церков; от він і читав їм Євангелію, апостола і Псалтир. Люди кажуть: "На самоті чоловік живе з Богом"; то хоч і не в церкві слухаєш те слово Боже, а все ж таки полата воно тобі душу, особливо почувши його з уст чесної перед Господом людини. Старого Дороша всі дуже поважали: було як заведуться про що-небудь або шкоду один одному яку вчинить, то йдуть судиться до старого.

У ті часи, як Дорош тутечки проживав, набігали ще на слободи татари: оце ж їх і шлях, що йде побіля лиману, бо тут скрізь од річки Самари аж до річки Орельці – водопої, а по горах – багацько джерел і криниць. Було як почують хуторяни, що йде татарва, то заганяють скотину і ховаються по байраках і котловинах; як же бувало слобожани турнуть звідтіля татар, то й вони де не візьмуться, на коней, за мушкети, і

собі проводжають непрошених гостей. А Дорош – так ніколи не тікав: сидить собі на пасіці – і байдуже йому.

Раз, як так проходили татари, Дорош варив собі на вечерю куліш, а татарський ватажок побачив, що з комина іде дим, і послав кілька вершників подивитися, хто там живе.

– Коли молодий, – каже, – то візьміть його у ясир,[\[29\]](#) а старий – чикни[\[30\]](#) йому башка.

Такий, бачите, у них був басурменський дряпіжний звичай. Поїхали татари у лиман та, як кажуть, "не спитавши броду, не лізь у воду", і загрузли в болоті. Стали гукать, так Дорош вийшов і розказав їм їхньою мовою, куди об'їхать; от вони і приїхали до його. Побалакав він з ними, показав свою пасіку, город, – так гарно у його в садочку: було це саме в Спасівку, як вже і дині, і кавуни, і садовина поспіла. Вернулись вершники до свого ватажка, розказали йому, що бачили, от він і сам приїхав до Дороша в гості. Нагодував його старий медом, кавунами і чим Бог послав. Ватажок цілісінський вечір з ним пробалакав, тут у його у хаті ночував, а на другий день, прощаючись, подарував Дорошеві турецький килим і обіцяв, як буде повертатися, знов до його заїхать. Так не привів йому Бог вернутися, бо там десь за Берекою гетьманці перехопили його загін і завдали такого чосу, що й сам ватажок там же й ніжки відкидав, а його орду у три вирви гнали аж до річки Самари.

Як тікали вони побіля лиману, у одного татарина зашкандибав кінь; бачить сердешний, що вже йому не втекти, бо за спиною козаки – нічого робить! – от він з коня та в очерет і приліз до Дороша.

– Рятуй! – каже. – Як вирятуєш, то я твій навіки!

– Не знаю, як мені тебе й врятувати, – одказує Дорош, – бо ніде гаразд сховати; певне, сьогодні ще понаходять наші козаки та й витягнуть тебе із-за печі; і в болоті теж не сховаєшся, бо і там вони обнишпорять усі кутки; дуже вже ви нам надозолили!

Однак подумав-погадав старий та й вигадав, як його сховати. Викопав у пасіці ямку, так, щоб тільки улізти чоловікові до пліч, і посадовив туди татарина, а зверху накрив його вулієм – був у старого зайвий вулій, дуже великий. Тільки що обгорнув його гарненько землею, буцімто й справді колодка з бджолою, аж бачить; ідуть до його козаки; інші з радощів, що втерли носа ворогам, вже й понапивались.

– Добри вечір, діду! – кажуть.

– Спасибі, – одказує Дорош.

– А нагодуйте нас, діду, медом, – просять. – Бачите, яка у вас гарна пасіка!

– Добре, дітки, – каже старий, – є за що і нагодувати, добре одчухрали татарву!.. Ідіть же у хату: на тім тижні підрізував, то тамечки у мене в чулані готовий мед.

Деякі хотіли вже йти у хату, а другі не згодились.

– Ні, діду, – не хочемо ми тижньового, давай нам з самого підкопу, свіжого!

– І той же з підкопу, – каже Дорош, – однаковий.

– Не хочемо ми того, – гомонять козаки, – давай нам свіжого, а не даси, так ми, не питаючись, і самі візьмемо!

А там вже деякі і на горище полізли, шукають, чи нема сала або горілки.

- Тю на вашого батька, - каже Дорош, - бачу, вам коли мед, то й ложку?... Їжте який дають!

Так куди! Не слухають, ще й лаяться почали; сказано, п'яні, а за п'яними і тверезі теж собі все заходжуються біля великого вулія, під котрим сидить татарин, бачить старий, що непереливки; не дать, то вони і самі перевернуть великий вулій, тоді вже поминай, як звали татарина.

- Ну, тривайте ж, хлопці, - каже, - як бачу, треба вам дати свіжого, нічого з вами робить!..

Тільки що узявся за одну колодку, щоб зняти, а козаки і гукнули:

- Давай нам, діду, з сієї, з великої: отутечки багацько меду!

- Не можна з сії колодки, - одказує Дорош.

- Чом? - загомоніли козаки, - давай, кажемо, з сієї, а не даси, ми й самі візьмемо - нам рук не позичати!

Дорош завіря їх, що паройки накинув у сю колодку, так буцім не їм і кажуть; одно товчуть: "З сієї та й з сієї!" Кругом обступили, декотрі вже і за колодку беруться. Що тут на світі робить? От Дорош і каже:

- Слухайте, хлопці, не руште сієї колодки; бо як схочу, то дарма, що велика, а не добудете ви з неї і одної краплі меду, хіба тільки чортяку побачите!

Та й гукнув до татарина, що йому робить.

- Сількісь, - одказав один з козаків, - я ще на своєму віку не бачив чорта, - подивлюсь, яка у його парсуна!

За вулій, тільки підняв, а татарин як вискалиться, як зарже не своїм голосом, а козаки: "Свят, свят!" - врозтіч та якомога навтікача.

- Постривайте, хлопці, - гука Дорош, - я вам меду дам.

А вони тікають та лаються:

- Подавись ти своїм медом! Годуй того, що під вулієм сидить!

Через тиждень, як все втихомирилось, розказав Дорош хуторянам про сю кумедію - од їх він вже не таївсь - так вони дуже сміялись і прозвали того татарина чортом. Три годи жив він у Дороша, а там на теплого Миколу пішов у Самарський монастир та й перехрестився у нашу віру. Знатний вийшов з його чолов'яга, а вже який скусний був коновал: і скотину лічив, і свиней, і болячки на людях вигоював. Проживав він десь за річкою Орелькою, тамечки й оженився; се ж його і унуки - Чортенки, що живуть у Водяних Хуторах.

А то ще розкажу вам, як гайдамаки приходили до Дороша за грішми. Тоді тутечки по степах до чорта їх вешталось; тільки почують було, що у якого-небудь хуторянина завелись гроші, то й набіжать - і мучать, і печуть його, поки не віддасть усього до копійки. Так ото, кажу, і до старого нечистий їх приніс. Раз уночі чує він - хтось турготить у віконце.

- Хто там? - пита.

- Відчини, - одказують, - та засвіти світло, то сам побачиш, хто, коли тобі не

повилазило.

Засвітив старий каганець, відчинив двері – увійшло їх три чоловіка. Як глянули на Дороша, на його високий зріст, грізний погляд і бороду аж до колін – уперше довелося їм його побачити – так і прикипіли до порога; ні один слова не промовить, дивляться тільки та очима лупають. І Дорош зараз побачив, що це за люди і чого їм треба.

– За грішми? – спитав.

– Еге, – пробелькотіли гайдамаки, низенько вклонившись.

– Розумні! – каже Дорош. – Знали, коли й прийти: продав мед, так чимало тих грошей назбиралось, буде з вас.

– Спасибі вам, діду, – кажуть гайдамаки, – за вашу ласку.

Одімкнув старий скриньку і вийняв капшук із грішми.

– Мені, – каже, – не треба грошей, я вже на ладан дишу, не собі і дбаю, а на бідних, на церков Божу, от на кого!..

Та, це кажучи, і положив капшук перед іконою святого Миколая-чудотворця:

– Беріть, – каже, – це його гроші!

Сюди-туди, стоять гайдамаки, засмутились – бачите, страшно брать. Коли один з них, мабуть, завзятий був і каже:

– А що, хлопці, на його усі дбають, а на нас ніхто, так нам не гріх від його поживиться.

Та, не побоявшись Бога, за капшук... як скрикне, так йому руку і скорчило.

– Змилуйся, діду! – голосить гайдамака, упавши перед Дорошем навколяшки.

– Не я тебе скарав, – одказує старий, – не мені тебе й милувати.

– Хоч навчи, – каже, – що мені на світі робить, як Господа благати, щоб він мене помилював, грішного?

– От що роби, – каже Дорош, – працюй сією рукою, що зосталась, і все, що не заробиш, віддавай бідним і на церков Божу; як роздаси стільки, скільки загарбав у других, то тоді і Господь помилює!

Гайдамаки вклонились низенько Дорошеві та й пішли собі, облизня піймавши.

Дорош жив на світі більш як сто літ; помер саме у той рік, як скінчили лінію, що копали за Берекою. За кілька днів до його смерті прийшов з Самарсько-Миколаївського монастиря ігумен, висповідав, запричастив старого і, як віддав він Богові душу, поховав його. Так отой ігумен от що розказував:

– Сиджу я, – каже, – у своїй келії і читаю Святе Писаніє, коли так ненароком зирк – аж стоїть передо мною Дорош, як живісінький. Тільки що хотів я скрикнути: "Здоров був, Дороше!", а він каже: "Поспішай до мене, я вмираю!" та й щез. От я, – каже, – помолившись Богу, зараз-таки й рушив.

Після його смерті ніхто не знає, куди поділась його худоба, тільки й бачив я його Псалтир, що доставсь старому панові. Частенько доводилось мені і в руках держати той Псалтир. На першому листу було написано: "1652 р., марта 10 послав мені Бог сина Дорохея". Себто його, Дороша, а записав, виходить, його батько. Відкіля прийшов старий, і в коші не знали; може, він і шляхетського роду, бо дуже письменний був і

вірші komponував. Покійник, старий пан, пошли йому Господи царство небесне, читає було нам ці вірші та й каже:

- Велика була душа у сього чоловіка: разом хотіла жить на небі і на землі!

Розказують ще, що як Дорош умирав, то заляв ліс у лимані і заборонив, щоб ніхто не рубав там дерева.

- Хто, - додав, - не послухає, то я мертвий устану і його лозиною протурю!..

Спасибі-таки старому, що заборонив у лимані рубати ліс: весело й глянуть, як воно порозросталось! Деколи підеш погулять, то аж дух радується: кругом острова верболіз, неначе огорожа стоїть, а там починаються вже товсті та високі дерева, що оточують зелену поляну, де стояла Дорошева пасіка; тут недалечко і криничка, відкіля він воду брав. Так гарно: чорногузи несуться по високих вербах, бугаї гудуть у болоті, пташечки щебечуть, особливо соловейки - там їх сила: кругом, бачите, вода, так не закрадеться туди кішка, і ловить не велено, так ніхто їх і не полохає.

Однак як старий не закликав не рубати у лимані дерева, а знайшовся такий сміливий дурень, що хотів був зрубать, та трохи і сам там не загинув. Ось як воно було. Жив у нас при київському заводі ляшок пан Бужинський. Такий з його і пан, як за копійку пістоль; та вже, бачите, у них все пани: і лакей пан, і кухар пан, пан пана і батогам чухрає. Об'їжджав він під верх коней і був такий сміливий, що нічогісінько на світі не боявся. Раз на Зелені свята зішлись наші парубки у шинок погулять; от і він пристав до них у кумпанію. Балакали-балакали та й стали розказувати про відьом, про вовкулаків, як мертві устають уночі та лякають живих людей. Ляшок слухав-слухав та й каже:

- Брехня сьому; нема на світі ні тих відьом, ні вовкулаків і на мертвих нічого нарікати, бо й вони тихенько собі лежать у землі... Я, - каже, - нічого не боюся і нічому не вірю!..

А один з парубків і каже йому:

- Коли ти нічого не боїшся, так піди у лиман у глупу ніч і зрубай там дерево.

- А що ж, - каже ляшок, - піду та й зрубав; ніхто мені не заборонить.

Заспорили і об заклад на карбованця побилися. Так саме, як вони спорилися, увійшов у шинок гуменний Оверко. Почувши, що ляшок наміряється йти у лиман зрубать дерево, і пита його:

- А хіба ти не знаєш, що покійник Дорош заляв і заборонив рубати дерева у лимані?

- Знаю, - одказує ляшок, - та він мені не указ; я його і живого не злякався б, не то що мертвого!

- А як він тебе звідтіля, - каже Оверко, - протурить лозиною?

- Не бійсь, - каже, - я шляхтич; нехай він туря лозиною вас, дурних хлопів!

- Ну, гляди ж, пане Бужинський, щоб не досталось і твоїй шляхетській спині та щоб і не довелось тікати до лясу у болото! Якби можна було його рубати, - каже, - то досі б до кореня його вирубали.

Та, це кажучи, і пішов собі додому; а його хата була недалечко од лиману, тутечки

біля току. Опівночі, так, як закукурікали півні, пан Бужинський узяв сокиру і пішов собі у лиман. Ніч була дуже темна – ні зірочки; небо замазалось хмарами, неначе налагодилося на дощ. Провели хлопці ляхка аж за панський будинок, бо дорога у лиман тоді йшла поза кривим плесом, там і місток був. Провівши ляхка, парубки вернулись у шинок і стали його дожидатися. Ждуть та ждуть, – не йде, а вже б пора й вернутись: стало і на світ займатися, а його, іродового сина, нема та й нема.

– Оце пеня! – кажуть хлопці. – Щоб чого не сталося з ляхком? Тоді буде і нам халепа!

– А що будемо робить? – питає один одного.

– Ходімо, – кажуть декотрі, – виручать гаспидського чванька. – Таке, бачите, прізвище ляхкові дали.

От і пішли, та побоялись іти у самий лиман, а з сього боку, з ближнього, од слободи, щоб через воду гукнуть до ляхка: коли він у лимані, то обізветься. Підійшли до берега, прислухаються, приглядаються – нічого не чують: у лимані не тільки ніхто не рубає і не ходить, бо почули б, залопотіло. Стали гукать: "Пане Бужинський, а пане Бужинський?..." Коли чують, щось забелькотіло у болоті: парубоцтво ближче, знов гукають, знов озивається, туди – аж то ляхок по самісінькі вуха загруз у болото і ніяк з багна і очеретяного коріння не виплутається. Пішли були хлопці, щоб його вирятувать, так не можна і близько підступить. Бачать, що так не витягти його, от вони принесли од гуменного вірьовку: кинули її ляхкові, а він обв'язав себе попід руками, от його і виволокли на сухе. Увесь убрався у тваньку, мов чортяка. Стали розпитувать – щось гугнуть, ніяк його і не второпаш, що він верзе. Узяли його хлопці на оберемок, понесли у плесо, виполоскали, обмили та й принесли у шинок. Мій Боже милий! Страшно на його й глянуть: як стіна, білий, труситься, неначе трясця його трясє; вся пика, шия і руки посмуговані. Зняли сорочку – так батечки!. Спина аж почорніла, неначе його, як москаля, крізь строй ганяно. Дали йому хлопці осьмушку горілки; випив, сердешний, і трохи опам'ятувався. Посадовили ляхка за стіл, стали розпитувать; от він їм і розказав, яка притча трапилась йому у лимані.

– Дійшов я, – каже, – до Кривого, нічого мені не страшно; тільки ж що перейшов через місток у лиман, а тут щось як замаха крилами над головою та пугукне, так у мене і затрусились жижки, незчувсь, як і присів у траві: роздивився, аж то пугач схопився з верби. Іду далш, – так сумно стало, неначе хто за комір хапа, і сам не знаю, від чого; ніколи сього зо мною не траплялось. Хотів був вже назад вернутись, так подумав собі: "Парубки сміятимуться, просвітку мені не дадуть". Перехрестився і пішов у той куток, де пасіка була у старого. Озирнувся – нема нікого, тихо; от я і почав рубать: цюк раз, цюк удруге, заміривсь утретє, а мене як шмагоне щось лозиною, – зирк – аж стоїть Дорош!.. Високий-превисокий, з гуменного заввишки, а борода біла та довга, аж до колін. Як глянув я на його, то чуб так і поліз догори, неначе з цебра окотили мене холодною водою; стою собі, з місця не зворухнусь, пальцем не смикну, а він мене шмага лозиною; шмагав-шмагав... Як же дошкулив, відкіля в мене і сила узялась – від його та навтікача; а Дорош за мною, так мене і лущить, я в болото – і він у болото, так і

шкварить мене то з того, то з другого боку, а я все в болото та й забравсь аж по самісінькі вуха. Якби, – каже, – ви не прийшли через який там квадранс, то б довелось там і пропасти. Ні, вже теперечки, – каже, не тільки сам не піду рубати Дорошеві дерева, а ще й десятому закажу не ходити.

Бач, який розумний став; недаром кажуть: "Мудрий лях по шкоді; як коней покрали, стайню став замикають!" Так ото, як скінчив ляшок своє оповідання, то вже і світ став, почали й люди у шинок збираться, бачите празник; як почули, що здійлось з ляшком, дивуються, аж руками об поли б'ють; далі, скільки їх не було, і парубки – всі пішли у лиман подивиться, де там Дорош дав хлости ляшкові. Ідуть побіля двору, а я утят годую. "Куди це?" – питаю. Розказали, от і я з ними пішов. Дійшли ми до того місця, де лиха мати надала ляшкові рубати дерево. Дивимось, надрубаний клиночок і сокира біля його лежить, кругом того клиночка потолочена трава і багацько розкидано поламаної лози, певне, на шляхетській спині пана Бужинського; тут же лежить і повісма з два прядива (Бог його зна, відкіля воно і взялось). Ще видко було слід якраз з того кутка, проти котрого Дорошева могила; тутечки і лоза рясна: мабуть, як ішов покійник, то тут її і наламав. Та вже ж і дивувались наші слобожани, не так тому, що покійник завдав панові Бужинському халазію, як тому, відкіля узялось те прядиво? Боялись до його і доторкнутись; та вже гуменний бачить, що ніхто не бере, і узяв.

– Згодиться, – каже, – на віршовку, може, доведеться іще якого-небудь дурня виволокти з болота.

Пам'ятував ляшок ту прочуханку до нових віників! Було, як наїдуть гості до старого пана, то він і звелить ляшкові розказувати, як його Дорош оддубасив. Хоч воно і давно минулось, а було як почне сердешний розказувати, то й дрижить і озирається, неначе Дорош стоїть за плечима з лозиною; а пани слухають та сміються, аж за живіт хапаються. Недаром, бачу, кажуть: "Чужа біда – людям сміх".

27 Старий кіш зруйновано 1709 року, а осадились у Алешках 1712 р. (Примітка автора.)

28 Осадили Новий кіш на річці Підпольній 1735 року. (Примітка автора.)